

JELENA SIMONOVA

Kauno kolegija

KALBOS IR KALBĖJIMO PROBLEMA STRUKTŪRALISTINĖJE KONCEPCIJOJE (FERDINAND DE SAUSSURE) IR FENOMENOLOGINĖJE FILOSOFIJOJE (MAURICE MERLEAU-PONTY)

The Issue of Language and Speech in the Concept of Structuralism
(Ferdinand de Saussure) and Phenomenological Philosophy
(Maurice Merleau-Ponty)

SUMMARY

The article focuses on the arguments of the relationship between language and speech in the research of De Saussure (structuralism) and Merleau-Ponty (phenomenological philosophy). It is necessary to admit that nowadays the language is perceived in terms of *la langue* as it is defined by Ferdinand de Saussure in the *Course in General Linguistics*. Language is treated as a close system of signs which functions as a social aspect of multiple speech. In the concept of Structuralism of De Saussure the individual act of speech which belongs to the one who speaks termed *la parole* always surpasses the limiting borders of scientific research as unreliable phenomenon due to its instability and termination spreading in the transience of diachronic time dimension. The analysis of the relationship between the phenomenological philosophy of Merleau-Ponty and the structural model allows to state that theoretical separation of *la langue* and *la parole* unreasonably eliminate the latter from the scope of research. According to Merleau-Ponty, objective language analyses relinquishes a very significant feature of intentional aspect of language. Thus, it is very important not only to emphasize the significance of live speech, which assures the relationship between a human and the world, but also to trace valid arguments for the substantiation of the analysis of the individual speech aspect, which was devalued by de Saussure. Moreover, in phenomenological philosophy of Merleau-Ponty Saussurian principle of diacricity is productively extended – it corresponds to philosopher's phenomenological descriptions of sensory perception.

RAKTAŽODŽIAI: Kalba, kalbėjimas, struktūralizmas, fenomenologinė filosofija, reikšmė, intencionalumas.

KEY WORDS: Language, speech, structuralism, phenomenological philosophy, significance, intentionality.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjami kalbos ir kalbėjimo teorinio atskyrimo bei jų sąsajų argumentai pasitelkus dvi perspektyvas – struktūralistinę, išdėstytą Ferdinando de Saussure'o *Bendrosios lingvistikos kurso* paskaitų konspekte, ir fenomenologinės filosofijos perspektyvą, kuriai atstovauja prancūzų fenomenologinės tradicijos atstovas Maurice'as Merleau-Ponty. Straipsnyje siekiama parodyti, kad struktūralistinio modelio suponuojamas kalbos kaip kolektyvinio kodo ir kalbėjimo atskyrimas, kurio pagrindu išgryninamas lingvistikos mokslo objektas, vis dėlto iki galo neatskleidžia kalbinės žmogaus veiklos funkcionavimo. Postuluojamas ženklų sistemos uždarymas iš principo eliminuoja kalbos intencionalumo bruožą. Merleau-Ponty, išvesdamas reikšmių genezę už sinchroninės sistemos ribų ir akcentuodamas gyvąjį ženklų vartojimą bei jo ryšį su jusliniu suvokimu, produktyviai išplečia sosiūriškąjį diakritiškumo principą.

IVADAS

Kalbos ir kalbėjimo nagrinėjimo problemos filosofijos tyrinėjimų akiratyje vertinamos nevienareikšmiškai. Pradėkime nuo to, kad filosofinė tradicija, ypač angliškoji bei amerikietiškoji jos kryptys, iš esmės redukavo kalbos vaidmenį į ypatingą funkcionavimą, kuriam tyrinėti reikia loginės analizės ir taikyti grynai formalų metodą. Analitinė filosofija, pasižyminti itin strateginiu kalbos analizės pobūdžiu, nagrinėdama kalbą, nubrėžia trajektoriją nuo kalbos iki pasaulio. Turėdama savo dispozicijoje šį vienintelį objektą bei siekdama savo išvadų grynumo, ji šį objektą pernelyg radikalizavo ir galiausiai, supriešindama save jo atžvilgiu, užmezgė su juo tokį santykį, kuris iš esmės apibūdina įprastą Naujųjų laikų mokslinių disciplinų santykį su savo objektu. Kalba kaip tyrinėjimų objektas kėlė nemažai problemų ir kitoms mokslinėms disciplinoms. Žinia, de Saussure'as, kruopščiai ieškodamas vienintelio lingvistikos mokslo objekto, pirmiausia atkreipė dėmesį į tai, kad lingvistika, priešingai nei kitos mokslinės disciplinos, negali turėti objekto, kurį būtų galima nagrinėti įvairiais rakursais bei požiūriais.

Šiuo atveju numanoma vienintelė galima tyrimo kryptis, kuri ir formuoja savo objektą. Mėginamas jį apibrėžti, de Saussure'as galiausiai konstatuoja, kad šnekos reiškinys turi tiek daug aspektų, jog niekada mums nėra duotas kaip vientisas. Šnekos daugialypumas yra didžiausia mokslinio idealo – pastovumo – priešingybė, todėl, kaip teigiama *Bendrosios lingvistikos kurse*: „Mūsų manymu, tėra vienas šių visų sunkumų sprendimas: reikia nuo pat pradžių įsikurti kalbos [*la langue*] dirvoje ir laikyti ją visų kitų šnekos apraiškų pagrindu.“¹ Tad garsiajame de Saussure'o *Bendrosios lingvistikos kurse* pasirodė pirmoji dichotomija – *la langue* ir *la parole*, o *la langue*, kaip ženklų sistema, išgalėjo tarp visų kalbos tyrinėjimų.

Tad nenuostabu, kad mūsų dienomis ištisas kalbos tyrinėjimų spektras pirmiausia patenka į kalbotyros mokslo akiratį. Čia kalba suvokiama sosiūriškąja – *la langue* – prasme. Kalbotyra tampa savarankiška disciplina, kuri, kaip pasirodo, neturi jokių sąsajų su filosofiniu kalbos apmąstymu. Tačiau, kaip teigia Ricoeuras: „nepaisant kalbotyros ir kalbos filosofijos ryšių stokos, jų interesai

stebėtinai sutampa ir šitai galime laikyti pagrindiniu dabartinio mąstymo bruožu.² Būtent šios dabartinio mąstymo tendencijos atsispindi Merleau-Ponty kalbos tyrinėjimuose. Maža to, teorinis

la langue ir *la parole* atskyrimas, pasitelkus fenomenologinę perspektyvą, pasirodo esąs problemiškas, o kalbos (*la langue*), kaip uždaros ženklų sistemos pirmaeiliskumas, – nepagrįstas.

KALBOS IR KALBĖJIMO SANTYKIS DE SAUSSURE'O IR MERLEAU-PONTY TYRINĖJIMUOSE

Žinia, kalbotyros moksle socialus daugialypės žmogaus šnekos aspektas *la langue*, reprezentuojantis nusistovėjusios kalbos kaip kolektyvinio kodo būklę, priešinamas individualiam kalbėjimui – *la parole*. Gyvas kalbėjimo įvykis, atsiskleidžiantis diachroninio laiko matmens praeinamybe, struktūralistų traktuojamas kaip keliantis didelę grėsmę jį tyrinėjančios disciplinos mokslininkams, taigi jis pranoksta mokslinių tyrinėjimų ribas. Kalbėjimui būdingas atsitiktinumas ir nepastovumas, sąsajos su konkrečiu kalbančiuoju – visa tai nepaklūsta jokiems dėsningumams, be to, visada prasilenkia su sosiūriškuoju sinchronijos idealu. Tiesa, kalbėjimas vis dėlto patenka į kai kurių disciplinų tyrimų lauką, pavyzdžiui, fiziologijos, akustikos ir t. t. Tačiau šių disciplinų išvados apie kalbėjimą gana vieniškos, griežtai nubrėžiančios jų kompetencijos ribas: jos neatskleidžia kalbėjimo ir žmogaus kalbiškumo sąsajų su jo pirmaprādėmis patirtimis pasaulyje.

Merleau-Ponty kalbinės žmogaus veiklos aptarimas, grindžiamas gyvenamo kūno koncepcija, visada numato du jos aspektus, kurie sosiūriškoje dichotomijoje įvardijami minėta *la langue* ir *la parole* perskyra. Tačiau filosofas joku būdu jų neatskiria – priešingai, siekia pagrįsti nedalomą žmogaus kalbinės veiklos visumą. De Saussure'o artikuluojamos sąvo-

kos Merleau-Ponty fenomenologiniuose kalbos tyrinėjimuose transformuojasi į „kalbamą kalbą“ – *une parole parlée* ir „kalbančią kalbą“ arba dar kitaip vadina- ma – „gyvają kalbą“ – *une parole parlante*. Pirmoji šnekos atmaina reprezentuoja kalbą kaip jau susiformavusią kalbinę instituciją. Ją Merleau-Ponty sieja su kūrybiniais žmogaus aktais bei kalbėjimu, kuriam, svarbu pažymėti, skiriama pirmenybė fenomenologiniame aprašyme: „Reikia tokiu būdu suprasti jo [kalbėjimo, – J.S.] veiklą anapus visos jau nustatytos reikšmės, kaip unikalų aktą, kuriuo kalbantis žmogus pasišvenčia klausytojui bei kultūrai, kuri jiems yra bendra.“³ Iš tiesų mes galime tik priartėti prie ypatingo kalbėjimo mechanizmo atskleidimo, todėl, ko gero, turime pritarti de Saussure'o išvalgai, jog kalbėjimas visada bent iš dalies būna neapčiuopiamas ir nepa- gaunamas, nuolat išsprūstantis iš bet kokių rėmų. Jis nepaklūsta atkakliems bandymams kartą ir visiems laikams atskleisti dėsningumus, kuriais remiantis jis funkcionuoja. Tačiau tai nereiškia, kad kalbėjimas negali būti apmąstytas kaip esminė žmogaus veikla. Požiūris, kategoriškai atskiriantis kalbą kaip ženklų sistemą nuo jos vartojimo, nuo pat pradžių iškreipia savo tyrinėjimo objektą – jis sukuria jo dirbtinumą. Kaip pažymi André Martinet, iš tikrųjų lingvistai niekada ne-

stebi realaus savo tyrinėjimų objekto, t. y. kalbėtojo elgesio, turint omenyje žodinį elgesį plačiausia prasme, kuris apima ne tik stebėjimui tiesiogiai prieinamus kalbančiojo verbalinius veiksmus, bet ir visus kitus veiksmus – sąmoningus ir, svarbiausia, nesąmoningus procesus, kurie būtinai reiškiasi žmonių bendravime⁴. Ir vis dėlto apibrėžto objekto regimybė tobulai padeda lingvistikos tikslams.

Prisirišimas prie struktūralizmo iškelto idealo, be jokių abejonių, užtikrina teorijos moksliskumą. Dėl tam tikrų grynai struktūrinių savybių, kuriomis pasižymi sinchroninės sistemos, *la langue* iš tikrųjų yra parankus moksliniam tyrimui. Struktūrinį modelį apibrėžia postulatai, tarp kurių pirmumas priklauso sinchroniniam sistemos tyrinėjimui, mat „kalba yra sistema, kurios dalys gali ir turi būti nagrinėjamos jų sinchroniniame solidarume.“⁵ Sinchronijos sritis de Saussure'o koncepcijoje yra griežtai atskiriama nuo diachroninės dimensijos, todėl atsirado dviejų, viena nuo kitos nepriklausomų – sinchroninės bei diachroninės – lingvistikų atskyrimas. Pagaliau kalba sosiūriškos semiologijos vizijoje užima išskirtinę vietą greta kitų ženklų sistemų. Tai savo ruožtu nulėmė kalbotyros išskirtinumą kitų ženklų teorijų atžvilgiu.

Ne mažiau svarbus veiksnys – sistemos uždarumas. Kalba struktūriniu požiūriu traktuojama kaip tokia sistema, kuri yra uždara bei visiškai izoliuota nuo pasaulio: jokia substancinė būtis negali „įsitraukti“ į santykius, kurie vyksta uždaroje sistemoje. Sistemos vienetų santykiai neturi jokių sąsajų su išoriniu (ne ženklų) pasauliu, esančiu anapus sistemos. Šiuo atveju siekiama pabrėžti, kad mokslas apie ženklų gyvenimą visuome-

nės gyvenime iš principo nepriklauso nuo kitų disciplinų, tyrinėjančių nekalbinės prigimties darinius. Tačiau Merleau-Ponty, apmąstydamas kalbėjimą, parodo, jog kūrybiškai suformuota reikšmė gimsta tam, kad būtinai būtų *perteikta* į pasaulį kūrybinei kitų žmonių dispozicijai. Kiekviename kalbėjimo akte dalyvauja tiek socialus, tiek individualus šnekos aspektas. Kaip pabrėžia Jean-François Lyotard'as, „kiekviename teiginyje yra dvi dimensijos. Viena, kurioje kalbėtojo naudojami vienetai yra susieti opozicijos bei koreliacijos pagrindu <...>; ir yra kita dimensija, kurioje reiškianti intencija užplūsta tolyn.“⁶ Šis „tolyn“ struktūralistų požiūriu yra pernelyg nesuvaldomas, kad būtų įtrauktas į tyrinėjimų akiratį, todėl apsiribojama vien tik tuo, ką galima uždaryti bei iškelti kaip patikimą bei tyrinėjimams prieinamą konstrukta. Tačiau būtent šis nesuvaldomas intencionalus srautas, kurio atsakė objektyvi kalbos analizės pastanga, išreiškia kalbančios kalbos gyvenimo ritmus, jos autentiškumą. Sistemos uždarumas kvestionuotinas dėl to, kad žodis, kuris čia ir dabar vartojamas aktualiems dalykams nusakyti, priklauso ne tik dabarties momentui, bet ir praeityje besirutuliojančioms reikšmės genezėms. Tad kalba funkcionuoja ne kaip uždara ženklų sistema, bet kaip žmogaus intencionalių pastangų rezultatas, kuris įgalina bet kokius kalbinius mainus.

Merleau-Ponty, apmąstydamas kalbą, žengia lemtingą žingsnį į priekį. Laikydamas kalbos dabartį intencionalių kūrybinių apraiškų paveldu, jis akcentuoja, kad kalba gyvos kūniškos būtybės – žmonės, kuriems prieinama reikšmių pripildyta suvokimo sritis: „kalbėjimas yra gestas, o jo reikšmė – tai pasaulis.“⁷

Reikšmės nėra vien tik sustabarėjusios nejudrios sedimentacijos, kurios įsitvirtina pasaulyje kartą ir visiems laikams. Žmonės geba kurti naujas reikšmes. Mellon teigia, kad „sedimentacija, gyvoji reikšmių sistema, – tai Merleau-Ponty požiūrio esminis bruožas“⁸, tačiau, kaip toliau pabrėžia autorė, „reikšmių pasaulis nėra prieš mus kaip kažkas statiško.“⁹ Kalba filosofo požiūriu apima įkūnytą, pačių gyvenimo vyksmų nepalaujamai palaikomą sociokultūrinę struktūrą. Ši struktūra gyvuoja anapus bet kokios statikos. Ji, generuodama naujausių reikšmių užuomazgas, pasiduoda transformacijoms kreatyviųjų ekspresijos aktų pagrindu. Merleau-Ponty, įvesdamas į kalbos problemos aptarimą kūniško žmogaus gyvenimo dimensiją, kartu „gražina“ struktūrą į bendras žmogaus, kaip kūniškos būtybės, bei gyvenamo pasaulio sferas. Hassas pagrįstai akcentuoja, kad „žvelgiant iš Merleau-Ponty perspektyvos, struktūralistinė kalbos teorija plėtojasi nuo visiškai klaidingos skirties. Merleau-Ponty pasakytų, kad mes, užuot pradėję nuo de Saussure'o dichotomijos: *la langue* ir *la parole*, turime suprasti kalbą kaip susipynusį dvilypumą tarp nustatytos bei ekspresyvinės kalbos.“¹⁰ Kalba pirmapradiškai priklauso žmogui ir negali būti nuo jo atskirta. Maža to, ji visada numato kalbėjimą kažkam apie kažką. Ji realizuojama kalbėjimo aktu, kuris yra intencionalus, neatšiejamas nuo kalbančiojo, jo gyvenimiš-

kos patirties, konkrečios čia ir dabar situacijos aplinkybių gyvenamame pasaulyje bei prasminio konteksto.

Taigi kalbos bei kalbėjimo ir, kita vertus, sinchronijos elementų bei diachronijos pokyčių priešinimas yra kvestionuotinas. Kalba, kaip sinchroninė ženklų sistema, ir kalbėjimas, kuris skleidžiasi diachronine dimensija, sąveikauja tarpusavyje – šios sąveikos sklaida Merleau-Ponty kalbos fenomenologijoje užima svarbią vietą. Paminėdami kalbėjimo fenomenologiją greta jau nustatyto objektyvaus kalbos mokslo (sosiūriškąją prasmę), mes turime reikalą su tokia dialektika, kuri sukelia aktyvią abiejų disciplinų sąveiką¹¹. Sinchronijos reiškiniai kaip stabili sistema visada susiję su praeinančiais diachroniniais įvykiais ir yra jų sąlygojami. Sistemų pastovumas reliatyvus: sinchronija apima visus diachronijos faktus ir, priešingai, diachronija apima sinchroniją ir jos turinį. Galiausiai, „jeigu nagrinėjamas skersinis kalbos pjūvis pasirodo kaip sistema, tai būtina, kad ji [kalba, – J. S.] būtų tokia ir savo vystymosi procese.“¹² Galima teigti, kad išilginis kalbos pjūvis taip pat reprezentuoja sistemą, kuri iš principo neredukuojama į sinchronijos disponuojamą turinį. Nekelia abejonių ir tai, kad sinchroninė sistema visada turi spragų, kuriose įsitvirtina kalbiniai pokyčiai, – tai įvykiai, kurių vienintelis šaltinis yra individualus kalbėjimas kaip esminė žmogiškos esybės intencionalumo išraiška.

VERTĖ IR DIAKRITINĖ REIKŠMĖ

Diakritiškumo principas, sudarantis ženklo vertės esmę struktūralistinėje koncepcijoje, produktyviai išplėtojamas

Merleau-Ponty fenomenologinėje perspektyvoje, tačiau jis pirmiausia siejamas su percepcijos plotme, – tai aiškiai iliust-

ruoja *Suvokimo fenomenologijoje* pateikti įkūnytos sąmonės intencionalumo aprašymai. Ši sąsaja, rodos, nekelia jokių abejonių vien todėl, kad kasdieniame gyvenime tiesiogiai patiriame, jog tie dalykai, kurie nusipelnė prioriteto vaidmens vienu ar kitu suvokimo momentu, yra įreikšminami vis iš naujo, priklausomai nuo diferencinio lauko funkcijų. Tačiau, kai tik kalbame apie diakritinę, grynai kalbinių vienetų reikšmių struktūrą bei jų transformacijas (struktūralizmo atveju), susiduriame su aibe, kaip gali pasirodyti, sunkiai išsprendžiamų dilemų. Abejonių iškyla pirmiausia tada, kai, remiantis sosiūriškuoju postulatu, teigiame, jog du paskiri ženklai, esantys vienoje sistemoje, neturi jokios savarankiškos reikšmės. Šioje vietoje nepaprastai svarbu pasiaiškinti ir dėl pačios de Saussure'o koncepcijos supratimo, kuris neretai būna netikslus ir provokuoja daugybę klaidingų jos interpretacijų. Taip pat svarbu išryškinti bei paaiškinti sosiūriškuosius terminus, kuriuos sutinkame Merleau-Ponty tekstuose.

Vienas esminių terminų yra ženklas. Anot Saussure'o, „[m]es siūlome vartoti žodį ženklas [*signe*] visumai pažymėti ir pakeisti sąvoką ir garsinį pavidalą atitinkamai į žyminį [*signifié*] ir žymiklį [*signifiant*]; šie paskutiniai terminai turi privalumą – nurodyti skirtumą, kurio pagrindu jie skiriami vienas nuo kito ir nuo visumos, kurios dalys jie yra.“¹³ Šie komponentai susieti asociatyviniu ryšiu. Ženklo sudedamųjų komponentų sąsaja iš esmės atsiskleidžia vientiso semiologijos mokslo tyrimo lauke. Ryšys, kuris sieja signifikatą su signifikantu, traktuojamas kaip arbitralus – nemotyvuotas.

De Saussure'as atkreipia dėmesį į tai, kad reikšmės (*une signification*) bei vertės (*la valeur*) sąvokos paprastai būna painiojamos. Pabrėžtina, kad vertė yra glaudžiai susijusi su reikšme: konceptualiam lygmenyje ji yra neatsiejama jos dalis. Tačiau jos atskleidžiamos visiškai skirtingų tos pačios sistemos santykių, kurie redukuojami į horizontalumo bei vertikalumo schemą. Panagrinėkime, kaip sosiūriškoje ženklų sistemoje atsiskleidžia vertė ir kaip funkcionuoja reikšmė, ir po to perėikime prie to, kaip Merleau-Ponty produktyviai pritaiko diakritiškumo principą fenomenologinėje filosofijoje.

Pradėkime nuo reikšmės. Reikšmė sosiūriškoje koncepcijoje numato atitikimo santykį ženklo viduje – tarp sąvokos (signifikato) ir garsinio pavidalo (signifikanto). Šis santykis yra vertikalus. Savo ruožtu vertė yra tai, kas gali būti nustatyta tik santykyje su kitais, simultaniškai greta esančiais elementais. Šis santykis išsidėsto horizontalioje ašyje. „Jeigu konceptualusis reikšmės aspektas konstituojamas išskirtinai santykiškai bei skirtumais su kitais kalbos elementais, tą patį galima teigti ir apie jos materialųjį aspektą.“¹⁴ Pasirodo, kad garsinis pavidalas taip pat neturi jokios savarankiškos pozityvios reikšmės. Į vertę gali pretenduoti garsiniai skirtumai, dėl kurių žodžiai skiriami vienas nuo kito, – šiuo atveju remiamasi tuo pačiu principu, kuriuo konstatuojame skirtumus, išylančius tarp dviejų sąvokų.

Tačiau mes negalime teigti, kad paskiras ženklas šioje koncepcijoje traktuojamas kaip negatyvus, nes, pasak de Saussure'o, „kai tik mes pradėdame nagrinėti ženklą jo vientisumo požiūriu, mes atsiduriame prieš kažką pozityvaus.“¹⁵

Ir vis dėlto šis „kažkas pozityvaus“, apie kurį užsimena šveicarų mokslininkas, nėra tas pamatas, kuris jo koncepcijoje pajėgtų pagrįsti sistemą, nes tik sąvokiniai ir garsiniai skirtumai išskiriami šioje sistemoje. Svarbu pažymėti ir tai, kad kalbėdami apie du greta esančius ženklus vienos sistemos valdose, mes jokių būdu nebegalime kalbėti apie skirtumą (*différence*) tarp jų: „du ženklai, iš kurių kiekvienas apima signifikatą ir signifikantą, nėra skirtingi [*différents*], jie yra tiesiog skiriami [*distincts*]. Tarp jų yra tik opozicija.“¹⁶

Skirtumai tarp atskirų ženklo elementų, tarp dviejų signifikatų bei dviejų signifikantų, taip pat opozicijos, kurios iškyla tarp dviejų skiriamų ženklų, neišvengiamai suponuoja negatyvią pačios sistemos prigimtį. Atitinkamai tiek, kiek du garsinius pavidalus sieja lateralinis ryšys, kuris padaro kiekvieną iš jų reikšmingą, vertė visada pasirodo tik šių dviejų elementų susikirtimo taške, kitaip tariant, intervale tarp jų. Iš dviejų negatyvių elementų sudaryta ir reikšmė. Ir vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad Merleau-Ponty, išstudijavęs *Bendrosios lingvistikos kursą*, nagrinėja reikšmę bei jos funkcionavimą plačiausia prasme. Jau buvo pažymėta, kad de Saussure'ui reikšmės ir vertės sąvokos yra glaudžiai susijusios, mat konceptualiam lygmenyje pirmoji implikuoja antrąją. Būtent šia prasme Merleau-Ponty traktuoja reikšmę savo apmąstymuose. Tad tikslinga teigti, kad jis transformuoja pirmiausia patį diakritiškumo principą.

Merleau-Ponty vis dėlto atkreipia dėmesį į vieną prieštaravimą: kaip galime nustatyti reikšminį skirtumą, jeigu kiekvienas iš dviejų negatyvių elementų jos

apskritai neturi? „Tai yra sudėtinga idėja, nes sveikas protas mums sako, kad jeigu terminas A ir terminas B visiškai neturi jokios reikšmės, sunku pamatyti, kaip šiuo atveju galėtų būti reikšmės skirtumas tarp jų.“¹⁷ Grįžkime prie sosiūriškosios terminijos: pripažindami, jog kiekvienas sistemai priklausantis ženklas, koegzistuojamas joje greta kitų ženklų, pats savaime vertės požiūriu yra tuščias, vargu ar galėtume paaiškinti ir tai, kaip ženklų sistema gali būti grindžiama opozicijomis tarp tų konkrečių vienetų, kurie teorijos prielaidose priešinami vienas kitam. Tačiau visi teoriniai prieštaravimai tuoj pat dingsta, kai tik abstrahuojamės nuo universalios ženklų sistemos bei pereiname prie individualios žmogaus kalbinės veiksenos plotmės – gyvo, nuolat kuriančio bei atkuriančio kalbėjimo.

Jeigu kiekvienas ženklas nurodo tik tai, kuo remiantis jis būna skiriamas nuo kitų tos pačios sistemos ženklų, tuomet tektų pripažinti, kad kalba yra sudaryta vien tik iš verčių skirtumų. Tačiau Merleau-Ponty, perimdamas de Saussure'o ženklo vertės diakritiškumo principą, išplečia reikšmės teoriją postuluodamas pačios reikšmės diakritiškumą. Teigdamas, kad reikšmės užuomazgos glūdi intervaluose, jis pasiūlo motyvuotos reikšmės sampratą, t. y. jis kalba apie tokią reikšmę, kuri transcenduoja sistemos ribas. Diakritiškumo principas artikuliuojamas greta kitos Merleau-Ponty apmąstymuose eksploatuojamos sąvokos – atskyrimas (*l'écart*). Savo ruožtu šis atskyrimas nėra vien tik lingvistinis atskyrimas – juo apibūdinami pertrūkiai, kurie glūdi pačioje žmogaus būties struktūroje. Tokiu būdu fenomenologinėje perspektyvoje griauamas ženklų sistemos už-

darumas, kalba siejama su žmogiškąja patirtimi, kuri visada yra kažkas „daučiau“ ir „plačiau“ negu kalba, ir pirmiausia – su pačiu juslinio suvokimo diakritiškumu. Joks įvardijimas nepaliečia grynos duoties. Pavyzdžiui, nukritusį ant žemės klevo lapą pavadiname „tamsiai geltonu“ tik todėl, kad kažkur čia pat nukritęs kitas lapas yra skaisčiai geltonas ir dar keletas lapų skiriasi nuo šių dviejų prislopintu ugnies atspalviu. Jūros mėlynumas yra kitoks nei dangaus mėlynumas. Pieno baltumas skiriasi nuo sniego baltumo ir tuo labiau nuo tų baltumo atspalvių, kurie turi gilią ritualinę reikšmę, sunkiai artikuliuojamą sąvokų plotmėje. Mūsų juslinis suvokimas niuansuoja turinį, kurį gauna, o šie skirtumai yra ne tik asimiliuojami, bet ir atitinkamai įvardijami. Juslinio suvokimo diakritiškumas lemia įvardytų reikšmių diakritiškumą. Maža to, diakritinė reikšmė pasiekia ne tik pasaulį, kuris yra anapus ženklų sistemos ribų, bet ir kitas kalbančias būtybes. Ji išsipildo tik tada, kai yra *kitas*, kuris ją kūrybiškai panaudoja kurdamas naujas reikšmes, – tai yra viena svarbiausių kalbėjimą apibūdinančių tezių Merleau-Ponty fenomenologijoje. Šis kalbėjimo bruožas priešingas kalbos algoritmui, o pats kalbėjimas Merleau-Ponty tyrinėjimuose iškeliamas kaip esminė reikšminių turinių transformacijos jėga.

Taigi filosofas, siekdamas atsakyti į klausimą, kaip apskritai kalbėjimas gali ką nors reikšti, savaip interpretuoja sosiūriškąją idėją, lokalizuoja reikšmes intervaluose tarp atskirų elementų ir kartu sutelkia visą dėmesį į pačią išraišką kaip konfigūraciją: „Ženklų reikšmė – tai pirmiausia yra jų konfigūracija *vartojime*

[kursyvas – J. S.].“¹⁸ O šis vartojimas yra žmogaus veiksmas: spontaniška, nenuspėjama, netobula, bet iš esmės pozityvi. Visos išraiškos yra „konstruojamos“. Kalba pasirodo kaip instrumentas, padedantis nesuvaldomam ir nenugalimam troškimui ką nors išreikšti visiškai. Merleau-Ponty konstatuoja, kad dėl šio principo veikimo „*aš esu pajėgus įžengti į kitų [žmonių, – J. S.] išraiškų sistemas*.“¹⁹ Reikšmės problematikos sklaida gražina mus prie pamatinės tezės: išraiškoje glūdi reikšminiai sluoksniai, kurie įgalina kalbėjimo judesį bei nuorodą anapus kalbos.

Individuali ekspresija – kalbėjimas, būdamas nenuspėjamas ir nepagaunamas, nėra toks atsitiktinis, kaip mums norėjo parodyti de Saussure'as. Šiuo atveju tikslinga kalbėti apie žmogaus kalbėjimo dalykiškumą, nes mes per kalbą įreikšminame dalykus konkrečioje gyvenimiškoje situacijoje. Kartu pritardami Merleau-Ponty, turime pagrindo teigti, kad žmogaus kalbėjimo signifikacinių procesų galimybės niekada nebūna visiškai realizuotos, tuo labiau mes neturime pagrindo teigti, jog jos yra baigtinės: „Tai yra neįtikėtina, kad baigtinis skaičius ženklų, išraiškų bei žodžių galėtų duoti pagrindą begaliniam jų vartojimo skaičiui, arba kitu požiūriu, bet lygiai taip pat neįtikėtina, kad lingvistinė prasmė mus orientuoja į kalbos anapusybę. Bet tai yra kalbėjimo [*du parler*] stebuklas, ir kas norėjo jį paaiškinti remdamasis jo ‚pradžia‘ arba ‚pabaiga‘, prarado iš matymo jo ‚veikimą‘ [*faire*]“²⁰, – konstatuoja Merleau-Ponty. Taigi diakritinės reikšmės principo panaudojimas yra patrauklus todėl, kad fenomenologiniame aprašyme sosiūriškasis kalbos

pagrindimas skirtumais bei opozicijomis pervedamas į kitą, kur kas perspektyvesnę kalbėjimo nagrinėjimo plotmę, kurioje atsiskleidžia mechanizmai, leidžiantys

rastis naujoms reikšmėms, joms įsitvirtinti bei neišvengiamai transformuotis, o tai persmelkia kalbinius mainus žmonių pasaulyje.

IŠVADOS

Uždara ženklų sistema, kuriai skiriama pirmenybė struktūralistinėje koncepcijoje, nagrinėjama anapus individualaus jos vartojimo – kalbėjimo, neatspindi tikrojo žmogaus kalbinės veiklos kūrybinio potencialo. Merleau-Ponty, pagrįsdamas kalbos ir kalbėjimo ryšį, taip pat sinchronijos bei diachronijos dimensijų sąveiką, reabilituoja kalbėjimą kaip kūrybą bei visų reikšminių inovacijų šaltinį.

Struktūriniu požiūriu kalba yra tokia sistema, kuri grindžiama vien tik jos konkrečių vienetų priešprieša. Būtent todėl joje gali egzistuoti tik skirtumai, kurie ją ir pagrindžia kaip sistemą. Tačiau individualių kalbėjimo aktų generuojamos

reikšmės neabejotinai pranoksta baigtinį žodžių kiekį, kurį pateikia kalbos, kaip kolektyvinio kodo, žodynas. Merleau-Ponty produktyviai išplėtoja sosiūriškąjį diakritiškumo principą. Reikšmės gimsta intervaluose tarp žodžių, tačiau jos galimos dėl kalbančio žmogaus intencijos. Priešingai negu de Saussure'as, filosofas akcentuoja žmogaus kalbėjimo ryšį su jusliniu suvokimu ir patirtimi. Išvesdamas reikšmių generavimo mechanizmą už sistemos ribų bei leisdamas reikšmėms transformuotis bei plėstis kalbančių būtybių pasaulyje įvairiomis juslinio suvokimo lauko kryptimis, jis išlaisvina reikšminių potencialą iš minėtų suvaržymų.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ F. De Saussure, *Cours de Linguistique Générale*. Paris: Payot, 1955, p. 25.
- ² P. Ricoeur, *Kalbos filosofijos. Baltos lankos 2*. Vilnius, 1992, p. 165.
- ³ M. Merleau-Ponty, *La prose du monde*. Saint-Amand: Gallimard, 1997, p. 196.
- ⁴ A. Martinet, „Structure and language“. Kn. *Structuralism*. Sudarė J. Ehrmann, vertė T. G. Penchoen. Garden City, New York: Doubleday, 1970, p. 7.
- ⁵ F. de Saussure, *Cours de Linguistique Générale*, p. 124.
- ⁶ J.-F. Lyotard, „From Discours, Figure“. Kn. G. A. Johnson (Eds.), *The Merleau-Ponty aesthetics reader: philosophy and painting*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1993, p. 320.
- ⁷ M. Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*. Saint-Amand: Gallimard, 1992, p. 214.
- ⁸ H. T. Mellon, *Truth's veil: language and meaning*

in Merleau-Ponty and Derrida. A Thesis. B. A., Louisiana State University, 2003, p. 29.

- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ L. Hass, *Merleau-Ponty's Philosophy*. Bloomington: Indiana University Press, 2008, p. 191.
- ¹¹ M. Merleau-Ponty, *Éloge de la philosophie et autres essais*. Paris: Gallimard, 1997, p. 77.
- ¹² Ten pat.
- ¹³ F. de Saussure, *Cours de Linguistique Générale*, p. 99.
- ¹⁴ Ten pat, p. 163.
- ¹⁵ Ten pat, p. 166.
- ¹⁶ Ten pat.
- ¹⁷ M. Merleau-Ponty, *Signs*. Vertė R. C. McCleary. Evanston: Northwestern University Press, 1964, p. 39.
- ¹⁸ Ten pat, p. 52.
- ¹⁹ Ten pat, p. 56.
- ²⁰ M. Merleau-Ponty, *La prose du monde*, p. 59.